

РЕГІОН У СИСТЕМІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ

Ключові слова: область, регіон, місцеве самоврядування, регіональне самоврядування.

Конституція України 1996 р. вперше в історії незалежної України закріпила і визначила місцеве самоврядування. Відповідно до ст. 5 Конституції України, носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та місцевого самоврядування [1]. Кожний з цих рівнів володіє власною компетенцією, втручатися до якої органи іншого рівня влади не вправі. Стаття 46 Конституції передбачила, що питання організації місцевого самоврядування, формування, діяльності та відповідальності органів місцевого самоврядування визначаються законом. Таким законом став Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», який було прийнято у 1997 р. [2].

Так, згідно зі ст. 2 вищевказаного Закону, місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Крім того, Конституцією України, а саме розділом IX, визначено, що територіальний устрій України ґрунтується на принципах єдності та цілісності державної території, сполучення централізації та децентралізації при здійсненні державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних та демографічних особливостей, етнічних та культурних традицій. Цим ж розділом Конституції України передбачено, що до системи адміністративно-територіального устрою України входять: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища та села.

Таким чином, звертає на себе увагу, що для опису адміністративно-територіального поділу держави законодавець використовує різні ключові терміни, а саме: «регіон» та «область». Постають слушні запитання, що законодавець вважає регіоном, а що областю, чи співпадають ці поняття, або ж вони визначають різні терміни. З огляду на це, *метою статті є з'ясування історичного становлення понять «регіон» та «область», їх співвідношення та змісту, а також місця регіону у сучасній системі місцевого самоврядування.*

На сьогоднішній день питання щодо адміністративно-територіального устрою перебуває у стані реформування. Про необхідність проведення такої реформи в Україні свідчать як закономірний розвиток нашої держави, так і певні законодавчі розробки та праці вчених-науковців, зокрема: В. Бечасного [3], В. Борденюка [4], О. Бориславської [5], В. Волкова [6; 7], Ю. Корабліна [8], В. Олуйко [9] тощо. Сучасна ієрархічна і територіальна структура адміністративно-територіального устрою Україна успадкувала ще від УРСР, основні риси якої сформувались у 30-ті роки минулого сторіччя. Серед нормативно-правових актів, які спрямовані на вдосконалення адміністративно-територіального устрою, можна виділити наступні: Концепція адміністративної реформи [10] (1998 р.), Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 р.) [11], указ Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» (2001 р.) [12] та низку законопроектів: «Про адміністративно-територіальний устрій» (2004 р., 2009 р.)

[13; 14], «Про територіальний устрій» (2009 р.) [15], «Про місцеве та регіональне самоврядування» (2012 р.) [16] тощо.

Останнім часом політика нашої держави спрямовує свій курс на Європу, Україна прагне вступити до Європейського союзу, а отже, проводячи реформу місцевого самоврядування, необхідно скористатися не тільки власним, але і світовим досвідом, насамперед європейським. В Європі все помітніші процеси підвищення ролі регіонів. Саме укріплення ролі та значення регіонів в державі дає змогу останній спростити досягнення її стратегічних цілей. Проголошуючи орієнтацію на європейський досвід, необхідно пам'ятати, що Європа до регіоналізації йшла тривалий час і прийшла до неї тільки зараз.

Звертаючись до європейської практики регулювання самоврядування, слід приділити увагу Проекту Європейській хартії регіонального самоврядування, в якій регіональне самоврядування визначається як право та спроможність регіональних органів влади здійснювати регулювання та управління значною частиною суспільних справ під свою власну відповідальність в інтересах населення регіону в межах Конституції та законодавства [17]. Таке визначення регіонального самоврядування є офіційною формулою сучасного європейського тлумачення самоорганізації влади на регіональному рівні, є засобом для покращення якості життя населення, що утворює регіональну спільноту, спрямовано, передусім, на вирішення питань місцевого значення. Але система регіонального самоврядування, інтегрована до всієї системи управління справами держави та суспільства, бере участь, з одного боку, в здійсненні волі держави, а з іншого — найбільш повно враховує загальні інтереси населення регіону. Також аналізуючи європейський досвід регіонального самоврядування, не можна не вказати на Рамковий документ Ради Європи з регіональної демократії [18], в якому визначається місце та повноваження регіональних органів влади, їх взаємозв'язок з іншими рівнями управління, захист регіонального самоврядування тощо. І хоча визначення регіонального самоврядування відсутнє, дається поняття регіональних органів влади, під якими розуміються територіальні органи влади, які знаходяться між центральним урядом та місцевими рівнями влади, що обов'язково передбачає ієрархічні відносини між регіональними та місцевими владами. Отже, з'ясовується місце регіону в системі адміністративно-територіального поділу, а саме: він є ланкою між центром та місцевою владою. Також серед європейських документів, що стосуються регіонального самоврядування, можна виділити Проект Європейської хартії регіональної демократії, в якому визначаються ключові аспекти регіональної демократії, трактуються різні форми організації регіональних органів влади, окреслюється сфера повноважень регіональних органів влади тощо. Таким чином, регіон та регіональне самоврядування виділяються окремою ланкою в структурі адміністративно-територіального поділу держави [19].

Отже, аналізуючи європейську практику функціонування самоврядування, звертає на себе увагу те, що нормативні документи містять поняття «регіон», а не «область». Прикладом можуть бути як вищевказані документи, так і Декларація Асамблеї регіонів Європи з регіоналізму в Європі [20], Проект Хартії регіонального самоврядування та ін. Можливо, для сучасної України було б доцільніше також використовувати саме термін «регіон», зважаючи на її прагнення наблизитись до світового досвіду регулювання самоврядування та відповідності міжнародно-правовим документам.

Так, Декларація Асамблеї регіонів Європи визначає, що регіон є територіальним утворенням державного законодавства, який обіймає рівень, наступний за рівнем держави, та має політичне самоврядування. Регіон визнається конституцією чи

законодавством держави, які гарантують його автономію, самобутність, повноваження та організаційний устрій. Регіон має свою конституцію, статут автономії або інший законодавчий акт, який визначає його як частину правової системи держави на самому високому рівні та встановлює його організацію та повноваження. З метою збереження своїх історичних, соціальних та культурних особливостей регіони в одній й тій же країні можуть мати різні статуси. Розмежування повноважень між державою та регіонами встановлюється державною конституцією або законодавством згідно з принципами політичної децентралізації.

Таким чином, можна спробувати зіставити область, визначену Конституцією України як ланку адміністративно-територіального поділу України, та регіон, визначений Декларацією Асамблеї регіонів Європи. Регіон посідає рівень, наступний за державним рівнем, так само як і область, визначена сучасною Конституцією України, обіймає проміжний рівень між центром та нижчим рівнем. Регіон визнається Конституцією чи законодавством держави, так само і область встановлюється Конституцією України та законами України як одна з ланок адміністративно-територіального поділу. Регіон має політичне самоврядування, так само як і області наділені певними повноваженнями в політичній сфері. Регіони однієї й тієї ж країні можуть мати різні статуси, в Конституції України також окремо виділяються Автономна Республіка Крим, міста Київ, Севастополь та області. Можна зробити висновок, що в Україні деякі регіони виділяються як такі, що мають різні статуси, тільки області є рівними між собою. В Декларації визначено, що регіон має свою конституцію, статут автономії або інший законодавчий акт, статус же області досі залишається не врегульованим, хоча час від часу науковці та парламентарі стверджують про необхідність або прийняття законів «Про статус області та регіональне самоврядування», «Про статус області» [7], або прийняття Статуту області, які б визначали основи державно-правового статусу області, її чітку територію, функції та повноваження органів тощо [7].

Таким чином, регіон «по-європейські» є «територіальним утворенням, яке закріплене національним законодавством, володіє рівнем, наступним за рівнем держави, та має політичне самоврядування» [20]. Отже, регіон є територіальною одиницею, територія якої менше, ніж площа держави, та більше, ніж територія міста, селища, села.

Що стосується законодавчих актів та нормативних документів, то Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» вживає термін «регіон» у значенні території АРК, області, міст Києва та Севастополя [11].

У проекті закону «Про адміністративно-територіальний устрій» 2012 р. виділяються такі види адміністративно-територіальних одиниць як регіон, район, населені пункти та район у місті. Під регіоном в ньому розуміється адміністративно-територіальна одиниця, утворена з метою здійснення державної політики щодо збалансованого розвитку територій, забезпечення реалізації спільних інтересів жителів районів та міст-районів, що входять до його складу, та надання населенню визначених законом спеціалізованих та високоспеціалізованих адміністративних, соціальних, культурних послуг, які об'єктивно не можуть бути надані у районах та містах-районах [14]. Відповідно до цього проекту, перелік регіонів та їх назви встановлюються Конституцією України, що, зрозуміло, є не простою задачею через ускладненість самої процедури внесення змін до Основного закону. Регіонами у проекті називаються такі адміністративно-територіальні одиниці як Автономна Республіка Крим, області, міста Київ, Севастополь.

Таким чином, зазначений проект називає сучасні області регіоном, але також під регіоном розуміє Автономну Республіку Крим та міста Київ, Севастополь. Отже, виходячи зі змісту вищевказаного, будь-яка область є регіоном, але не всякий регіон є областю.

Прослідивши етимологію, порівнявши та зіставивши терміни «регіон», «область» можна говорити, що в більшості своїй вони виступають як тотожні між собою та можуть бути замінені один одним.

Останнім часом в Україні термін «регіон» став використовуватись досить часто, як то в назвах нормативних актів, деяких проектів, навіть у назвах державних посад і державних органів, тобто він отримав вже офіційне закріплення, хоча чіткого визначення меж регіонів ми досі не маємо. Але якщо замінити його терміном «область», вищевказані назви не втратять свого змістовного наповнення. Таке широке використання поняття «регіон» замість зрозумілої кожному українцю «області» може пояснюватись прагненням нашої держави до Європи, намаганням наблизити вітчизняне законодавство до світового досвіду, відповідності міжнародно-правовим актам та спробою полегшити розуміння нашого територіального поділу для світової спільноти.

Прикладом такого використання може бути створення при Президентіві України спочатку Ради регіонів як консультативно-дорадчого органу, потім цей орган було перетворено в Національну Раду з узгодження діяльності загальнодержавних та регіональних органів та місцевого самоврядування, з квітня 2005 р. він називався Національною радою з питань державного будівництва, місцевого самоврядування і регіонального розвитку, а при президентіві В.Ф. Януковичі цей орган називається Головним управлінням з питань регіональної та кадрової політики. Отже, в усіх назвах можна побачити саме термін «регіон». Також прикладом використання цього терміну може бути наповнення новим змістом окремих державних посад. Так, у складі уряду є посада міністра регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства. Таким чином, вищевикладене свідчить про офіційне використання терміну «регіон», що є доцільним з огляду на сучасну політику України, спрямовану на практику європейського регіоналізму.

Що стосується «регіонального самоврядування», то сучасне національне законодавство такого поняття не містить, оперуючи натомість загальноприйнятими поняттями місцевого самоврядування. Досвід європейських країн свідчить, що саме регіональне самоврядування є запорукою рівномірного та успішного розвитку держави в цілому. Для України поняття «регіональне самоврядування» та «регіональна політика» не є новелами. З проголошенням Декларації про державний суверенітет України значно збільшилась політико-правова роль областей, обласних представницьких та виконавчих органів. На ці органи було покладено виконання функцій єдиної ланки між «центром» та «низами». Історія «перетягування канату» між Києвом та регіонами як у минулому, так і в теперішній час, показує, що в основі територіального устрою України завжди лежали зовсім не інтереси громадського суспільства та розуміння суспільного блага, а передусім зводилось до «битви за владу в областях» [8, с. 87] та перерозподілу власності.

Світовий же досвід свідчить, що регіональне самоврядування здійснюється з метою найбільш ефективного соціально-економічного розвитку відповідних територій, сприяння залученню інвестицій, розвитку транспортної інфраструктури регіонального значення, розвитку культури, спорту і туризму, збереження етнічних та культурних особливостей регіону тощо. Запровадження цієї формули до українського законодавства

відбулося ще на початку 90-х років. Воно позначало, що місцеві та регіональні органи влади несуть відповідальність за забезпечення комплексного розвитку на підвідомчій території, тобто гармонійне поєднання соціальних та економічних, галузевих і територіальних, загальнодержавних та місцевих основ в організації побуту населення. Комплексність соціально-економічного розвитку є критерієм ефективності ведення справ органами регіонального самоврядування, що дозволяє населенню дати змістовну оцінку управлінській діяльності, яка проводиться від його імені.

Закон України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве та регіональне самоврядування» [21], який був чинним до 21 травня 1997 р., визначав принципи місцевого та регіонального самоврядування, правовий статус місцевих Рад народних депутатів, а також інших форм територіальної самоорганізації громадян. В ньому під «регіональним самоврядуванням» розумілася територіальна самоорганізація громадян для вирішення безпосередньо або через органи, які вони утворюють, питань місцевого життя в межах Конституції України та законів України. Було вказано, що територіальною основою регіонального самоврядування є область. З прийняттям названого закону область отримала право на регіональне самоврядування. Раніше вона розглядалась як адміністративно-територіальна одиниця, як об'єкт управління, а обласна Рада народних депутатів значною мірою була представником центра на місцях. Відповідно до вказаного закону під областю розуміється не тільки територія, а політико-територіальний колектив, який є суб'єктом державно-правових відносин. Таким чином, в Україні було створено два рівня самоврядування: регіональне та місцеве [7]. При всієї недосконалості вищевказаного закону він відіграв чималу роль якщо не в реальній перебудові, то принаймні в обміркуванні можливих шляхів перетворення структур регіональної влади — він ніби відкрив шлях до децентралізації держави на демократичних засадах.

В жовтні 1993 р. було опубліковано проект української Конституції (№ 3), в ньому з'явилась нова глава «Області (землі)». Областям приділялось досить багато уваги. Обласні ради не тільки повинні були зберегтись, але до того ж вони ставали дуже серйозним фактором внутрішнього політичного життя в Україні. Законодавчі та виконавчі функції в областях чітко розподілялись між обласними радами та виконавчими комітетами.

Наступним кроком у розвитку регіонального самоврядування був Указ Президента України «Про концепцію державної регіональної політики», прийнятий 25 травня 2001 р. [12]. В ньому до регіонів віднесені: Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь. Область, поряд з іншими, є об'єктом регіональної політики. Це проявляється в тому, що держава визначає перелік областей, на які розповсюджуються ті чи інші заходи економічного стимулювання, їхній зміст і об'єм.

Законодавче декларування інституту «регіонального самоврядування в Україні» не знайшло свого адекватного виразу в профільному законодавстві, зараз не вироблено єдиного загальноприйнятого підходу до тлумачення поняття «регіонального самоврядування».

Подальша розробка питань щодо законодавчого закріплення понять «регіон» та «регіональне самоврядування» набуває особливої актуальності у зв'язку із розробкою проекту Концепції реформування територіальної організації влади в Україні, яка серед основних своїх напрямів виділяє, зокрема: вдосконалення територіальної основи місцевої організації влади, забезпечення регіонального розвитку, державну підтримку і гарантування місцевого і регіонального самоврядування [22].

Зазначений Проект Концепції під «регіоном» розуміє закріплене у законодавстві територіальне утворення на рівні, що є безпосередньо нижчим після загальнодержавного, яке має відповідний юридичний статус, регіональні органи державної влади та самоврядні представницькі й виконавчі органи. Регіональне самоврядування, згідно з цією Концепцією, є правом та спроможністю територіальної спільноти регіону самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб регіонального самоврядування вирішувати питання регіонального значення, віднесені до їх відання в межах Конституції і законів України. Такі визначення цілком відповідають європейському розумінню «регіону» та «регіонального самоврядування», адже, як можна прослідити, при їх формулюванні за основу було взято Проект Європейської хартії регіонального самоврядування.

Але втіленню у життя вищевказаних перетворень перешкоджає сучасна модель самоврядування, закріплена Конституцією. Зараз обласні ради фактично позбавлені власних повноважень, власних фінансів та власних виконавчих органів. Обласні державні адміністрації обтяжені виконанням не властивих ним самоврядних повноважень, що негативно відображається на здійсненні державної виконавчої влади на місцях. Обласні ради не повинні делегувати їм такі повноваження, що відповідатиме самій природі самоврядування як правової категорії. Законопроектом «Про місцеве та регіональне самоврядування в Україні» від 2012 р. передбачається створення власних виконавчих органів обласних рад, які повинні здійснювати організаційне, правове, інформаційне, аналітичне, матеріально-технічне забезпечення діяльності ради, її органів, депутатів, сприяти здійсненню відповідною радою взаємозв'язків з територіальними громадами, організаціями громадянського суспільства, місцевими органами виконавчої влади, органами та посадовими особами місцевого самоврядування (ст. 72 проекту). Таким чином, обласні державні адміністрації позбавляються виконання невластивих їм функцій, що піднімає їх роль як органів виконавчої влади загальної компетенції. Але доля цього проекту, як і багатьох інших, була передбачуваною через те, що він, на думку Української асоціації районних та обласних рад з питань державного будівництва та місцевого самоврядування, є «передчасним та не узгоджується з Конституцією України» [23].

Таким чином, проблема необхідності реформування територіального устрою та місцевого і регіонального самоврядування в Україні є очевидною для законотворців, але пошук шляхів її оптимального вирішення ще не знайдено.

Традиції регіонального самоврядування, відкинуті останнім часом, відроджуються в нових історичних умовах, перемагаючи низку проблем організаційного, правового, економічного, політичного характеру. Ефективність їх вирішення багато в чому залежить від вірного розуміння суті регіонального самоврядування, його місця в демократичній системі управління суспільством. Регіони мають надзвичайно важливу роль во вьому спектрі державного життя, в тому числі і щодо євроінтеграції, адже в Європейському Союзі існує навіть така впливова структура як Комітет регіонів.

«Там, де існують органи регіональної влади, принцип регіонального самоврядування повинен бути відповідним чином визнаний в національному законодавстві чи в конституції», — сказано в Загальних принципах регіонального самоврядування Європейського Союзу. Тому, аби йти в ногу з європейською спільнотою необхідно розробити окремий проект Закону «Про регіональне самоврядування в Україні», який би врахував вітчизняний та світовий досвід регулювання регіонального самоврядування та відповідав міжнародно-правовим документам. Відправним пунктом

при розробці загальних принципів такого законопроекта повинен бути Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». При цьому регіональне самоврядування слід розглядати як специфічне самоврядування громадян на території області зі своїм особливим статусом. Не можна відривати регіональне самоврядування від місцевого. Регіональне самоврядування прямує у напрямі місцевого самоврядування.

Область повинна бути повноцінним суб'єктом державно-правових відносин, самостійним учасником міжнародних та зовнішньоекономічних зв'язків, угод з іншими областями, а також Республікою Крим, якщо це не суперечить Конституції та законам України. Вона повинна володіти фінансами та власністю, власними повноваженнями, в межах яких відповідні органи влади області в межах закону та конституції повинні мати повне право здійснювати власні ініціативи у сферах, які є не виключеними з їхньої компетенції та не передані іншим органам влади.

Політика централізації нашої країни на сьогоднішній день проявляється ще й в тому, що законодавець, визнаючи факт існування територіальних громад, не надає їм широких можливостей для участі в процесі формування загальнодержавної політики. Що стосується області, то вона взагалі не визнається такою громадою. Стаття 140 Основного Закону України, визначаючи місцеве самоврядування, не включає область до переліку одиниць, в межах яких формуються територіальні громади. Область є частиною території України, є територіальною основою для організації та діяльності обласних рад, які представляють загальні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст [1]. На думку законодавця, область скоріше виступає об'єднанням територіальних спільнот. Але це не добровільне об'єднання, де окремі територіальні спільноти самостійно визначають, з ким та на який час вступати в організаційно-правові відносини з метою вирішення власних локальних інтересів. Українська модель територіальної організації характерна тим, що законодавець наперед визначає вичерпний перелік територіальних громад, які повинні об'єднатися та створити свій представницький орган з метою вирішення загальних інтересів [24, с. 24]. Передбачається, що таке «нав'язування» партнерів з боку «центра» забезпечить реалізацію конституційного принципу «існування державної влади через поєднання централізації та децентралізації» (ст. 132 Конституції України) [24, с. 41–47].

Зважаючи на проведений аналіз, можна зробити висновок, що терміни «область», «регіон» в більшості своїй є синонімічними поняттями та вважаються територіальною одиницею, територія якої менше, ніж площа держави, та більше, ніж територія міста, селища, села. З огляду на те, що все-таки в Україні існує дуалістична модель самоврядування, вважається доцільною необхідність доопрацювання та прийняття закону України про місцеве та регіональне самоврядування, що буде суттєвим кроком розвитку українського законодавства, його наближенням до європейських стандартів, передбачених Хартією місцевого самоврядування. Цей закон повинен стати складовою частиною конституційно-правової доктрини регіонального самоврядування в Україні на сучасному етапі, моделлю правового регулювання відносин між державою та регіонами.

1. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 року (зі змінами і доповненнями від 12 квітня 2012 року) // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — №30. — Ст. 141.

2. *Про місцеве самоврядування в Україні*: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280 // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.
3. *Бесчасний В.М.* Місцеве самоврядування в Україні: проблеми та перспективи: монографія / В.М. Бесчасний, Ю.В. Делія, В.А. Устименко, Р.А. Джабраїлов, І.С. Щербетун. — Донецьк: ДЮІ при Донецькому національному ун-ті, 2005. — 272 с.
4. *Борденюк В.* Децентралізація державної влади і місцевого самоврядування: поняття, суть та форми (види) / В. Борденюк // *Право України*. — 2005. — № 1. — С. 21–25.
5. *Бориславська О.* Реформа місцевого самоврядування: проблеми внесення змін в Конституцію України / О. Бориславська // *Вибори і демократія*. — 2005. — № 3. — С. 45–49.
6. *Волков В.Д.* Проблемы развития регионального самоуправления / В.Д. Волков // *Региональное (областное) самоуправление: сб. науч.тр. / НАН Украины: Ин-т экономико-правовых исследований; редкол.: Мамутов В.К. (отв. ред.) и др. — Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2005. — С. 8–60.*
7. *Волков В.Д.* До питання про концепцію закону «Про статус області» // *Вісник Академії правових наук України*. — 1994. — № 2. — С. 68–75.
8. *Кораблин Ю.* Системное моделирование организации управления регионом: методологический аспект / Ю. Кораблин // *Проблемы теории и практики управления*. — 1996. — № 3. — С. 87.
9. *Олуйко В.* Проблеми вдосконалення законодавства про місцеве самоврядування / В. Олуйко // *Управління сучасним містом*. — 2002. — № 10–12. — С. 97–99.
10. *Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні*: указ Президента України від 22 липня 1998 року // *Офіційний вісник України*. — 1999. — № 21. — С. 32.
11. *Про стимулювання розвитку регіонів*: Закон України від 8 вересня 2005 року (зі змінами і доповненнями від 2 грудня 2012 року) // *Відомості Верховної Ради України*. — 2005. — № 51. — Ст. 548.
12. *Про Концепцію державної регіональної політики*: указ Президента України від 25 травня 2001 року // *Офіційний вісник України*. — 2001. — № 22. — С. 20.
13. *Про адміністративно-територіальний устрій* [Електронний ресурс]: проект Закону України. — вересень 2004. — Режим доступу: http://www.toloka.kiev.ua/?lang=ukr&obj=book&rubric_topic=1002000000000000000&id=255 (останнє відвідування 15.03.2013 р.).
14. *Про адміністративно-територіальний устрій* [Електронний ресурс]: проект Закону України від 19 листопада 2012 року. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44843 (останнє відвідування сайту 15.03.2013).
15. *Про територіальний устрій* [Електронний ресурс]: проект Закону України. — березень 2009. — Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4182&ski=7 (останнє відвідування сайту 20 грудня 2012 р.).
16. *Про місцеве та регіональне самоврядування* [Електронний ресурс]: проект Закону України від 09 лютого 2012 року. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42500 (останнє відвідування сайту 15.03.2013р.).
17. *Європейська Хартія регіонального самоврядування*: проект [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.municipal.gov.ua/fond/Default.asp?cid=213> (останнє відвідування сайту 25 жовтня 2012 р.).

18. *Рамковий документ Ради Європи з регіональної демократії від 17–18 листопада 2009 р.* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet@InstranetImage=2232349@SecMode=1@DocId=1973932@Usage=2 (останнє відвідування сайту 15 березня 2013 р.).

19. *Європейська хартія регіональної демократії* [Електронний ресурс]: проект від 21 травня 2008 р. — Режим доступу: wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1293675@Site= (останнє відвідування сайту 15 березня 2013 р.).

20. *Декларація по регіоналізму в Європе* [Електронний ресурс]: декларація Ассамблеї регіонів Європи от 04 грудня 1996 року. — Режим доступу: http://www.a-e-g.org/PDF/Declaration_Regionalisme/DR_RUSSE.pdf (останнє відвідування 04.04.2010).

21. *Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування*: Закон України від 07 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — №2. — Ст. 5; втратив чинність 25 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

22. *Концепція реформування територіальної організації влади в Україні* [Електронний ресурс]: проект станом на 10 червня 2011 р. — Сайт Всеукраїнської асоціації органів місцевого самоврядування «Українська асоціація районних та обласних рад». — [Режим доступу]: municipal.gov.ua/upload/usr/files/http://municipal.gov.ua/upload/usr/files/Консерсія_реформування_терит_орг_влadı_Aссо_Раіонн_Оbl_Rad.doc (останнє відвідування сайту 31.03.2013 р.).

23. *Пропозиції Комісії з питань будівництва та місцевого самоврядування Асоціації районних та обласних рад щодо проекту Закону України «Про місцеве та регіональне самоврядування в Україні»* [Електронний ресурс]. — 4 серпня 2012 р. — Режим доступу: <http://uaror.org.ua/vr-ukra%D1%97ni-znyala-z-rozglyadu-proekt-zakonu-ukra%D1%97ni-pro-misceve-ta-regionalne-samovryaduvannya-v-ukra%D1%97ni/> (останнє відвідування сайту 15.03.2013р.).

24. *Заяц И.* Область: становление современной региональной политики в Украине // Право України. — 1997. — № 6. — С. 20–24.